

■ Litteraturoversikter

Friberg-Fernros, Henrik, 2008. *I gränlandet till liv och död. Om människovärdet och den offentliga maktens koherens*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

EMIL UDDHAMMAR¹

Var bör gränserna gå för den offentliga maktutövningen när det gäller människolivet? Denna principiellt väsentliga fråga ligger bakom Henrik Friberg-Fernros på flera sätt intressanta avhandlingar, som är en analys av motiven bakom offentlig maktutövning i tre moralpolitiska frågor: abort, användning av befruktade ägg från människa i medicinskt eller forskningssyfte, samt avbrytande av livsuppehållande behandling.

Författaren tar sitt avstamp i den i dag i vida kretsar försanthållna uppfattningen att varje människa har ett inneboende värde, vilket bland annat uttrycks i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna från 1948. Han lyfter särskilt fram begreppet "livets helgd" som ett grundläggande motiv i de tre politikområden som behandlas. Begreppet används av författaren som beteckning för en uppfattning i det allmänna medvetandet som han menar har varit betydande, och som har rötter i den judiska och framför allt kristna traditionen, detta trots en relativt långt gående allmän sekularisering. Han framhåller att avhandlingen på ett övergripande

plan "syftar till att undersöka inflytandet av livets helgd över beslut som enligt många handlar just om liv och död", och tillägger att "det är beslutsfattandet i den offentliga maktutövningen som kommer att stå i centrum. Här fattas nämligen just denna typ av beslut" (s 13).

Den övergripande hypotes som prövas är att maktutövningen i katolskt dominerade länder har större förutsättningar att vara motiverad på ett sammanhållet, motsägelsefritt och konsekvent sätt än lutherskt präglade länder. Här anknuter författaren i sin metod till Herbert Tingstens idékritik. Han anför vidare att den aristoteliska thomismen (efter den medeltida skolastikern Thomas ab Aquino) uppvisar "komparativa fördelar i förhållande till annat tänkande som förbättrar förutsättningarna för koherenta ställningstaganden" (s 16)

Det allmänna tänkandet i ett land som vägleder och motiverar den offentliga maktutövningen kallar författaren för offentlig filosofi. Denna offentliga filosofi är lekmanamässig på så sätt att den inte i första hand utvecklas inom akademisk filosofi utan i det vidare samhället, och den innehåller mer av operativa övertygelser. Den offentliga filosofin har i undersökningen en förklarande roll, det är den – luthersk eller katolsk – som tänks påverka hur den offentliga maktutövningen gränsländet mellan liv och död sker.

Men varför skulle då lutherskt präglade länder vara sämre rustade att kunna ge sammanhållna, motsägelsefria och konsekventa motiv i dessa frågor om liv och död, än de som är katolskt dominerade? Här lyfter författaren för det första fram

1 Emil Uddhammar är professor i statsvetenskap vid Växjö universitet, E-post: Emil.Uddhammar@vxu.se

den aristoteliskt-thomistiska filosofins tankar om den dubbla auktoriteten – den filosofiska och den teologiska – samt dess föreställningar om människans natur och om den naturliga moraliska lagen. Med Thomas ab Aquino kommer alltså tanken in i kyrkan, att det så att säga finns två skikt i tillvaron, ett filosofiskt och ett teologiskt. Det filosofiska skiktets struktur och väsen är möjligt att utreda med förnuftet, och det är där som den nyupptäckte Aristoteles kommer in som en auktoritet. Men ovanför detta finns ett teologiskt skikt, som vi fått kunskap om genom uppenbarelser, och dess auktoritet är kyrkan och skriften. Denna tankeskola öppnar alltså upp för ett mer världsligt filosofiskt resonerande.

För det andra presenteras den lutherska tankemiljön. Det sker främst genom den kritik som riktats mot protestantismen och Luther av den skotske filosofen Alasdair MacIntyre – en kritik som har aristoteliskt-thomistiska förtecken – och MacIntyre menar att Luthers etik i allt väsentligt utgår från föreställningen om Guds vilja, det som brukar kallas voluntarism. Enligt Luther kan vi inte förnuftsmässigt resonera oss fram till det goda, därtill är vi genom arvsynen alltför förtappade. Vi kan *förstå* det goda ”genom tron allenast”, och vi kan *nå* det goda enbart genom nåden som ges till oss som en nådegåva från den som har allt: Gud. Genom att stänga dörren för filosofiskt resonerande kring vägar till det goda och om det goda blir – så menar författaren – lutherskt präglade tankesystem sämre rustade än de aristoteliskt-thomistiska att i en sekulariserad tid åstadkomma sammanhängande och motsägelsefritt tänkande i den typ av frågor som avhandlingen tar upp.

Om vi dock återkallar huvuddragen av reformationens etiska principer, framhölls där den apostoliska kristendomens

enkelhet mot den romerska kyrkans komplicerade och korrupta hierarki, samt skriftens betydelse, alltså ”det rena ordet” gentemot kyrkofäderna och andra traditioner inom kyrkan. Dessutom betonades rätten att lyda det egna samvetet framför den kyrkliga auktoritetens bud, samt ansvaret hos varje enskild mänsklig själ direkt inför Gud i motsats till påvligt kontrollerade straff och botemedel av olika slag.

Ur reformationen flödade, tillsammans med tankar från andra källor, olika filosofiskt grundade etiska riktningar som just betonade den enskildes personliga ansvar inför det allmänna bästa, eller samvetets roll för strävan efter det goda. Immanuel Kants kategoriska imperativ, ”handla alltid så, att maximen för din handling skulle kunna upphöjas till allmän lag” är ett exempel. Moral-sense skolan med Adam Smith, som talade om ”the impartial spectator within” är ett annat (Smith (1759/1979) s 134). Nyhumanisterna i Förenta Staterna i början av 1900-talet, som utvecklade en teori kring samvetsbegreppet och som betonade självkontroll och ”the inner check” som etikens fundament, är ett tredje exempel.

Man kan därför hävda att reformationen och protestantismen ingalunda saknar filosofiskt grundade skolbildningar som på ett kvalificerat sätt diskuterat etik, alltså hur man når fram till det etiskt goda, och hur man undviker det moraliskt onda individuellt och i samhället. Fernros har en brasklapp om detta (s 44), som nämner att Luther och Calvin enligt vissa författare tillmätte förnuftet en funktion, men det förbigås i korthet. Här vilar författarens beskrivning av protestantismen och dess filosofiska potential alltför tungt på den bild som MacIntyre ger.

Det finns också andra källor till tankar om livets helgd som inte tas upp. Ett mo-

tiv som författaren endast nämner i förbigående (fotnot 5 på sidan 10–11) men som varit prominent inom just läkekonssten, den sfär som författaren hämtar sina empiriska exempel från, är den Hippokratiska eden. Den förestavar bland annat att ”vad som kan skada eller förfördela [de sjuka] skall jag söka avvärja. Jag skall icke ge något gift, om man ber mig därom, ej heller ge någon kvinna fosterfördrivande medel till inläggning”. Idéhistoriker menar att dessa etiska riktlinjer utövat ett stort inflytande långt fram i vår egen tid, och att till dessa har ”inte ens den kristna etiken [...] förmått tillägga mycket” (Fåhraeus 1944: 163).

En källa som författaren inte nämner är Göran Bexells undersökning *Svensk moralpolitik* som genom idéanalys studerar motiv bakom politiska beslut i flera av de moralfrågor som också behandlas här.

Friberg-Fernros framhåller att han undersöker en *kausal mekanism*. Denna kausala mekanism skall förstås så, att en viss typ av idéstruktur eller offentlig filosofi orsakar en viss typ av motivering för den offentliga maktutövning som sker inom de moralpolitiska frågor han undersöker. Denna motivering blir alltså mer eller mindre sammanhållen, konsekvent och följdriktig beroende av vilket slags offentlig filosofi som informerar den. Eftersom den offentliga maktutövningen i väst oftast är sekulär, innebär det enligt författaren att ”filosofiskt förankrade normer har större förutsättningar att tillämpas och motiveras på ett principiellt sätt än teologiskt förankrade normer” (s 60).

En fråga som successivt inställer sig hos läsaren är vad som är författarens egentliga huvudintresse, och man kan tänka sig fyra olika svar på den frågan. Det första är att det är koherensen i den offentliga maktutövningen som står i fokus, det andra att det kausala sambandet mellan of-

fentlig filosofi och maktutövningens koherens som är det centrala. Ur det andra svaret kan ytterligare två alternativ preciseras: att det är skillnaden mellan katolskt och protestantiskt tankesätt och dess inflytande på maktutövningen som är kärnan, eller att det just är inflytandet av föreställningen om livets helgd över offentlig beslut om liv och död. Författaren menar på vissa ställen att det är koherensen i maktutövningen som är huvudfokus (s 22) men på andra att det är just den kausala mekanismen (s 69).

I diskussionen om vilka teoretiska och empiriska fall som skall väljas, dryftas först frågan varför det är just de tre moralpolitiska frågor som presenterats ovan, som skall undersökas. Författaren menar att frågor om livets helgd bäst prövas i just sådana sammanhang som involverar ställningstaganden till *släckande av mänskligt liv*. Dödsstraff och militärt våld tas upp som alternativ, men avfärdas, då det förra inte är särskilt vanligt idag, och då det senare i huvudsakligen är en mellanstatlig angelägenhet. Här kan man säga att en vidare global utblick inte skulle givit samma svar, men författaren diskuterar inte detta vidare.

Hur motiveras då valet av konkreta empiriska fall? Framför allt menar författaren att det är lämpligt att välja fall där de två offentliga filosofierna, vars orsakskraft han vill undersöka, är tydligt och typiskt företrädda. Länder som främst har blandningar av dessa offentliga filosofier är av detta skäl som mindre lämpliga. Länder som starkt påverkats av andra alternativa idéer i modern tid – till exempel sådana som hört till Sovjetsfären – bör också avvisas. Mot den bakgrunden finner han att det är lämpligt att välja Irland respektive Sverige som fall, vilket i sammanhanget förefaller lämpligt.

Inom dessa länder studeras beträffande aborter i Irland dels grundlagen, dels ett antal domslut och därtill hörande domskäl. I Sverige studeras abortlagstiftningen från 1938 – alltså inte den nu gällande – liksom olika förarbeten. I frågan om användning av befruktade ägg kommer från Irland läkarnas etiska riktlinjer att studeras – då ingen annan reglering finns – och i Sverige två propositioner, nämligen 1991:115 om åtgärder i behandlings- och forskningssyfte med befruktade ägg, och 2003/4:148 om de ändringar i lagen som stamcellsforskningen ansågs föranleda. Då det gäller avbrytande av livsuppehållande behandling utgör både i Irland och Sverige de respektive läkarkårens etiska riktlinjer det empiriska materialet, samt ett domslut i respektive land, och därutöver för Sverige socialstyrelsens riktlinjer från 1992.

Varför är då den nutida abortlagstiftningen i Sverige av mindre intresse än 1938 års? Författarens svar är att dagens lagstiftning inte har inslag av ”livets helgd” som motivering. Men hade det inte varit mer relevant att undersöka vilket slag offentlig filosofi och vilken grad av koherens som finns bakom dagens aktuella lagstiftning? Vilka inslag av livets helgd finner man, eller finner man inte idag? Detta val av fall gör att avhandlingen delvis får en historisk övervikt på bekostnad av nutida samhällsrelevans.

När författaren formulerar hypotesen om offentlig filosofi, tankemönster och koherens använder han formuleringen ”mer koherent”, ”motverkar inkoherens i högre grad än” och så vidare. Här önskar man att författaren gjort tydligare hur stor skillnad som behövs i fall som uppvisar koherens eller inte, för något bestämt skall kunna sägas om resultaten. Det blir oklart vad som skall betecknas som en signifikant skillnad i utfall.

Den logiska analysen av konsistens och konsekvens i de empiriska fallen genomförs med hög grad av metodisk precision och skärpa, saknar inte inslag av metodisk originalitet och uppfinningsrikedom. Analysen ger enligt författaren ”ett visst stöd” för hypotesen att det sammantaget skulle vara större inkoherens i den offentliga maktutövningen beträffande de tre undersökta frågorna i Sverige, jämfört med Irland. Då skillnaden mellan länderna inte är stor, anser författaren att den kausala mekanismen – alltså de offentliga filosofiernas direkta påverkan på graden av koherens – har ett begränsat men dock förklaringsvärde. I detta skede övergår författaren till ett mer kvalitativt inriktat resonemang. Den högre graden av koherens i det irländska fallet kan, menar han, *de facto* härledas till de föreställningar om livets helgd som påvisats i materialet, och på motsvarande sätt har den lägre grad av koherens som påvisats i Sverige en tydlig koppling till motsvarande typ av föreställningar. Dessutom framhålls att en av tre alternativa förklarande faktorer – homogeniteten i argumentationen för livets helgd antas vara större i katolska länder – också får stöd i undersökningen. Dock måste sägas att de påvisade skillnaderna är små, viket författaren är medveten om. I ett slags reträtt framhåller han därför att ”inkoherens i den offentliga maktutövningen i gränslandet mellan liv och död inte är ovanlig vare sig i Sverige eller på Irland. Möjligen är det i sig ett lika intressant resultat som att hypotesen och den kausala mekanismen får stöd.”

Författaren skriver i början att ”Någon närmare innehållslig definition av den offentliga filosofin kommer inte att behöva göras” [...] ”enligt den definition som används är det inflytandet av den offentliga filosofin som kommer att prövas när jag undersöker koherensen i den offentliga

maktutövningen” (s 20). Frågan är om det betyder att oavsett vad för motiv, argument och slutledningar han finner i samband med lagstiftning eller domskäl i de tre frågor han analyserar, så är de representativa för den dominerande offentliga filosofin i landet? Men hur kan man etablera ett kausalt samband mellan den offentliga filosofin i ett land och graden av koherens, utan att först veta vilken variation i offentlig filosofi det finns inom respektive land?

Redan 1938 fanns med största sannolikhet en relativt utbredd sekulär uppfattning i ledande kretsar i Sverige, t ex, och jag talar då inte bara om filosoferna. Det är rimligt att tänka sig att det finns flera olika tankekluster i ett land – oavsett om det är protestantiskt eller katolskt dominerat – och svaret på frågan om vilket av dessa olika kluster som påverkat den offentliga maktutövningen måste vara väsentlig för att kunna dra slutsatser om kausalitet mellan tankemönster och motiv för maktutövning, samt dess grad av koherens.

Sammantaget föreligger här en avhandling med stora förtjänster, som röjer betydande såväl filosofiska som teologiska kunskaper i diskussionen om motiven bakom ett antal politiskt känsliga moralfrågor i komparativt perspektiv. Analysen av konsekvens och koherens vid de olika beslutstillfällena är väl genomförd. Arbetet har också vissa brister, och av dem är metoden bakom försöket att identifiera en kausal mekanism mellan de protestantiska respektive katolska idéfärderna och den offentliga maktutövningen den tydligaste.

Referenser

- Bexell, Göran, 1995. *Svensk moralpolitik. Några moraliska frågor behandling i riksdags- och regeringsarbetet sedan 1950-talet*. Lund University Press: Lund studies in ethics and theology, 3.
- Fähræus, Robin, 1944. *Läkekonsstens historia*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, Vol 1.
- Sidgwick, Henry, 1902/1988. *Outlines of the history of ethics*. Indianapolis: Hackett
- Smith, Adam, 1759/1979. *The theory of moral sentiments*. Indianapolis: Liberty Press.